

УДК 654.191:159.937(045)

Юлія Любченко

**РАДІОКАЗКА: ОСОБЛИВОСТІ ЛОГІЧНОГО
ТА ЕМОЦІЙНОГО СПРИЙНЯТТЯ**

У статті розглядається проблема зникнення із сучасного ефіру такого типу програм, як радіоказка. Досліджуються особливості аудіального сприйняття дитиною казкової розповіді. Автор аналізує використання виражальних засобів у дитячих програмах українського радіо.

Ключові слова: радіоказка, виражальні засоби, сприйняття.

В статье рассматривается проблема исчезновения из современного эфира такого типа программ, как радиосказка. Исследуются особенности аудіального восприятия ребенком сказочного рассказа. Автор анализирует использование выразительных средств в детских программах украинского радио.

Ключевые слова: радиосказка, выразительные средства, восприятие.

The problem of disappearance from modern broadcast of such program type as radio tale is considered in the article. The features of aural perception of fabulous narration by a child are researched. The author analyses use of expressive means in child programs of Ukrainian radio.

Key words: radio tale, expressive means, perception.

У ХХ столітті, окрім основних інститутів освіти й виховання — навчальних закладів і родини, великого значення набули засоби масової інформації, зокрема популярним стало радіо. Кінець 20-х років минулого століття — це стрімкий початок дитячого мовлення, яке вже через 30 років перетворилось на потужний засіб впливу на маленьких слухачів. Найбільш ефективними з цього погляду стали просвітницькі програми та дитячий радіотеатр. Однією з його засновниць у колишньому Радянському Союзі була режисер, винахідниця прийому «буратіно» Роза Іюффе. Саме їй належить ідея доносити казки до дітей засобами радіо. При цьому оповіді являли собою не просто прочитану біля мікрофону історію. Це були цілі радіокомпозиції, які виконували

найвідоміші актори й письменники того часу. Ще однією особливістю дитячих програм Рози Іоффе була музична та шумова насиченість постановок, що мали велике змістове навантаження.

В Україні практично одночасно з Розою Іоффе радіоказки створював Петро Вескляров, більше відомий як Дід Панас, який згодом став ведучим «Вечірньої казки» на Українському телебаченні. Дід Панас — це яскравий приклад акторської роботи на радіо.

Сьогодні дитяча казка на радіо — це досить рідкий тип програм. Мало й наукових розвідок, що містили б аналіз подібних передач, розкривали їхній зміст і засоби впливу на слухача. Серед існуючих — дослідження відомого українського вченого В. Лизанчука, який вивчає дитячі програми в контексті загальної характеристики різновидів українського радіомовлення, аналізуючи програми Національної радіокомпанії. Дитячі теле- й радіопрограми досліджує І. Пенчук, але її розробки більше стосуються освітньо-пізнавальних передач, їхнього впливу на дитячу аудиторію. Автор і виконавець радіодраматургічних творів І. Хоменко проводить наукові розвідки в галузі радіотеатру. Фахівці в галузі психології В. Петрушин, Г. Маляренко, Ю. Шевченко вивчають особливості сприймання лише окремих елементів радіо — музики чи шумів, а також можливості їхнього впливу на емоційну сферу людини.

Ми ж намагаємося, по-перше, проаналізувати особливості такого різновиду дитячої радіопрограми, як казка, з'ясувати її форми подачі на конкретних радіостанціях; по-друге, визначити засоби впливу радіоказки на дитячу аудиторію, що і є метою нашої статті.

Казка — досить популярний жанр в українській народній творчості та літературі. Існує безліч визначень терміна «казка». Ще видатний дослідник історії української літератури М. Грушевський наводив 7 таких визначень. В одному з них учений характеризує казку як фантастичне оповідання без виразної моралізуючої цілі [1, 347]. Визначення ж терміна «радіоказка» в науковій літературі з радіожурналістики відсутнє. Натомість цим терміном позначають явища, що не мають нічого спільного з радіо. Зокрема, в популярній літературі нерідко радіоказкою називають начитаний на диктофон або інший пристрій текст казки. Звичайно, певні спільні риси наявні, але форма подачі, виражальні засоби та емоційний вплив на дитину значно різняться. Сьогодні радіоказку порівнюють з аудіокнигою.

Казка — це та інформація для дітей, яка, можливо, вперше знайомить їх зі зразками поведінки, розповідає про добро і зло, моделює вчинки. Тому від того, наскільки ця інформація буде почута, сприйнята та усвідомлена, залежить подальша поведінка самої дитини. Казка виховує, формує дитячу позицію в конкретних ситуаціях: як бути справедливим, як цінити дружбу тощо. Радіоказка, окрім згаданих функцій, виконує ще низку не менш важливих завдань.

Найголовніше — це сфери впливу на аудиторію. Радіо має впливати на слухача у двох сферах: логічній та емоційній [2, 72]. У дитячому радіомовленні логічний вплив здійснюється через емоційний. Від того, які емоції у дитини викликатиме розповідь, залежить осмислення змісту, зіставлення фактів у казці з реальною дійсністю й, як результат, адекватна поведінка дитини в конкретних життєвих ситуаціях.

Дитячі радіопрограми відрізняються своєю педагогічною скерованістю. У радіоказці ця характерна риса набуває особливої актуальності: радіо в простій, доступній формі має донести до слухача не просто художній твір, а й навчити робити добро, допомагати друзям, любити природу тощо. Це завдання ускладнюється тим, що казка сприймається на слух, а утримати дитину біля приймача, напевно, складніше, ніж перед екраном телевізора. Крім того, не слід забувати про емоційну сферу впливу: радіорозповідь має вразити маленького слухача.

На наш погляд, саме такі труднощі в підготовці дитячих програм спричинили відмову багатьох радіостанцій від такого типу передач, як радіоказка. І це незважаючи на те, що умовами ліцензії на мовлення передбачені програми для дітей дошкільного віку. Нерідко під цю категорію радійники підлаштовують пізнавальні або освітні програми. Вийнятком залишаються державні радіокомпанії, які зберегли всі тематичні різновиди радіопрограм. Не слід забувати ще про один аспект — комерційний прибуток такого типу програм. Радіоказка, як і більшість дитячих передач, не спроможні залучити таку кількість рекламодавців, як інші радіопроєкти.

Незважаючи на популярність мультфільмів, казок по телебаченню та іншої мультимедійної продукції для дітей, радіоказка могла б стати досить популярним типом програм. Якщо по телевізору ми казку дивимось, то в радіорозповіді дитина живе. До того ж для маленького слухача казка по радіо — більш природна. Змалку діти звикають слу-

хати мамині тихі казки із заплющеними очима. І вже тоді вони звикають самостійно будувати світ [3, 151]. Ще одна перевага радіоказки: кожен слухач має власного казкаря, адже в уяві окремої дитини постає свій власний образ людини, яка щовечора створює чарівний світ.

Згідно з висновками фізіолога І. Сеченова, людина з дитинства більше чує, ніж бачить, тому більшість людей переважно думають словами, а не образами. Це особливо важливо при розгляді психології слухового сприйняття, оскільки ми чуємо в першу чергу слова, а не бачимо образи мовлення [6, 16].

Сьогодні радіоказка присутня в ефірі Національної радіокомпанії України. Щовечора на Першій програмі Українського радіо виходить програма «Вечірня колісанка». Її від імені казкаря дідуся Стаса веде народний артист України Станіслав Станкевич. В основі програми — казка, після якої звучить колискова пісня. Саме у «Вечірній колісанці» яскраво представлений образ казкаря з дуже приємним, спокійним, «затишним» голосом. Акторський досвід ведучого дуже доречний, адже чіткість, правильність вимови доповнюють логічні інтонації, що створює ефект розповіді, а не читання казки. Такий виклад повністю компенсує відсутність зображальних шумових ефектів під час оповіді.

У казці «На лісовому ярмаркуванні», що пролунала в програмі «Вечірня колісанка», основним виражальним засобом є слово. Традиційно перед основною розповіддю дідусь Стас розповідає віршовану потішку чи приказку, що плавно переходить у саму казку. При цьому оповідач застосовує всі можливі засоби впливу на аудиторію. Збагачене живими емоціями, людське слово, що звучить, володіє великою енергією, великою активністю, великими можливостями [8, 593]. Дідусь Стас привертає увагу слухача прямим зверненням до дитини:

*Добрий вечір, малятка, любі хлопчики й дівчатка.
А чи не час нам «Вечірню колісанку» почати?
Це я, ваш дідусь Стас, прийшов з новою казкою до вас.
Отож, сідайте зручненько й слухайте чемненько.*

Завершується радіоказка також зверненням до малят: «*Дітки, казочку письменника Василя Мельника я вам розказав, а ви вже потурбуйтеся про гарні малюночки. Зичу вам солодких снів. На добраніч, діти!*»

Прямі звертання *малятка, любі хлопчики й дівчатка, діти*, особові займенники *нам, ваш, вас, ви*, питальні речення *А чи не час нам почати?*, а також дієслова наказового способу *сідайте й слухайте* сприяють тому, що кожна дитина відчуває свою причетність до казки й особисте знайомство з дідусем Стасом.

Дистантність спілкування ведучого й слухачів потребує пошуку особливих засобів ілюстрування, наочності, оскільки в радіомовленні відсутня можливість побачити озвучений матеріал. У «Вечірній колисанці» повністю використано виражальні можливості слова. Змінюючи тембр, висоту голосу, застосовуючи протяжні інтонації, вигуки, логічні наголоси та паузи, оповідач імітує бесіду тварин, що влаштували лісовий ярмарок. Якщо казкар говорить про «руденьку пишногохвосту Рудулю, яка пропонувала живих карасів», то звучать тоненькі інтонації, що говорять про хитруватість героя казки. Коли ж мова про «поважного Вепра, що закликав подивитися на золоті качани кукурудзи», то інтонації мовця більш розлогі, темп мовлення більш повільний. Це свідчить про величність казкової тварини.

За допомогою слова передається і загальна атмосфера ярмарку. Кличні речення, вигуки, уповільнені інтонації створюють ефект галасливого дійства, де продають і купують: *«Кому гарбузове насіння! Кому гарбузове насіння! Дешево продаю грушки-кислички сушені!». При цьому вигуки виконуються різним тембром голосу для розрізнення казкових героїв. Характерними інтонаціями наділена Білобока, яка продавала крадений товар: «Окуляри з одним скельцем коштують дешевше, ніж з двома! Гаманець без копійок!». Досить високий тембр голосу, пришвидшений темп мовлення викривають недобрі наміри сороки, що пізніше узагальнюються словами Крука, які й стали головною ідеєю радіоказки: «Від брехні язик розпухне. Світ з неправдою пройде, а назад не вернешся!»*

На відміну від звукових радіоп'єс, де «їх звукова палітра має не тільки ілюстративне, а й самодостатнє значення» [7, 75], у радіоказці музично-шумові ефекти відіграють переважно роль звукової картини, підсилюючи вербальний текст.

Єдиним засобом, що підсилює виразність слова в казці «На лісовому ярмаркуванні», є музика. Композиція з українського фольклору супроводжує розповідь лише на початку та наприкінці програми, але характеризує настрої майбутньої оповіді, налаштовує слухачів

на початок розповіді та сповіщає про її завершення. Швидкий темп композиції, мажорний лад, динамічний ритм підсилюють темпоритм розповіді, де герої й образні картинки змінюються досить швидко. Скрипки, яким належать основні партії в музичному супроводі, відображають грайливий характер дійства, що відбувається в казці.

Музика у «Вечірній колисанці» виконує ще одну функцію. Вона становить основу другої частини програми. Після казки в ефірі лунає колискова, готуючи дитину до сну, заспокоює її, налаштовує на позитивні емоції. Така побудова програм цілком виправдана і відповідає потребам маленьких слухачів. Вони звикли слухати казки й колискові з вуст людей, яким повністю довіряють, тому сприймання таких творів по радіо перетворюється на природний процес. Крім того, це ще й непоганий психологічний хід. Саме в малюків розвивається емоційна чутливість на музику. На цьому фундаменті яскравих музичних вражень, образів, характерів базується й розвиток активності в дитячому музичному виконанні, музично-творчі прояви дітей [4].

У запорізькому радіоефірі дитячі радіопрограми практично відсутні. Винятком стало обласне радіо, де щодня лунає передача «Чарівна полиця». Це програма, в основі якої — радіоказка. Існує два варіанти програми: це казки у виконанні автора Олександра Виженка та радіорозповіді, які читає ведуча Юлія Карпінська. Структура передачі різна. Якщо в першому випадку звучить одна радіоказка, то в другому — поєднання казок, розповідей для дітей та музичних композицій. Розглянемо ці програми більш детально.

Ведучою програми «Чарівна полиця» на Запорізькому обласному радіо є Юлія Карпінська. Вона читає казки або розповіді для дітей, які чергуються з піснями у виконанні дитячого хору. Привітання традиційно адресоване маленьким слухачам: *«Вітаю вас, мої любі друзі. Запрошую до приймачів наших маленьких слухачів. З вами Юля Карпінська. Сьогодні я розповім вам казку «Пан Коцький».*

У розповідях ведучої одразу відчувається відсутність акторського досвіду. Чіткості мовлення та правильності вимови замало для повернення й збереження дитячої уваги. Розповідна манера викладу, відсутність специфічних, казкових, інтонацій, одноманітність тембру голосу не створюють особливої атмосфери, яка б перетворювала слухача нав активного учасника казкового дійства. У цьому разі казкар сприймається як посередник між героями оповіді та аудиторією.

Дитина ж вимагає більшого — сприймати себе як єдиного учасника діалогу з казкарем. І в цьому аспекті принципово важливим є спосіб подачі матеріалу.

У програмі «Чарівна полиця» головним виражальним засобом залишається слово, оскільки основу програми становить вербальна оповідь. Проте зазначенні вище інтонаційні недоліки позбавляють слово його природних можливостей впливати на слухача. У казці «Пан Коцький» використано ще один виражальний засіб — шуми. І хоча шуми не є універсальним засобом [2, 69], але мають підсилювати чи доповнювати зміст вербальної інформації. У радіотворі, що ми розглядаємо, шуми не лише не виконують згаданої функції, а й часом взагалі не відповідають тексту. Початок казки, де розповідається про чоловіка, який мав kota йі вивіз його до лісу, супроводжують звуки, що імітують котячий крик. Цей шумовий ефект з'являється протягом розповіді, доповнюючись незрозумілими тваринними звуками. Слова Лисички: «*Будьте мені за чоловіка, а я вам за жінку буду*» супроводжуються галасом собак, про яких у казці навіть не згадується. Функціональне призначення цих шумів не зрозуміле. По-перше, ці ефекти важко ідентифікувати, слухачеві доводиться здогадуватись і напружувати увагу, щоб зрозуміти звуки, які лунають на другому плані основної розповіді. А враховуючи те, що слухачами є переважно діти, сприймання такої додаткової інформації буде ускладнюватись. По-друге, шуми в цьому випадку не мають змістового навантаження. Якщо їх уникнути, то текст не буде сприйматися більш спрощеним чи збідненим.

«Чарівна полиця» — це програма, що містить 2–3 казки або почвальні розповіді для дітей, як, наприклад, історія про те, чому жука з червоними крилами в чорну цятку назвали Сонечком. Своєрідними паузами між текстовим матеріалом є пісні у виконанні дитячого хору. Вони не завжди відповідають темі попередньої або наступної розповіді, але в цілому відображають загальний настрій розповіді. Музика є важливим компонентом програми, оскільки виконує цілком самостійну роль. Вона привертає маленького слухача, рівень уваги якого до кінця казки падає. Музична композиція — це ще й матеріал для запам'ятовування та розумової діяльності дитини.

Тексти творів, призначених дітям, — комунікація особливого ґатунку. Дорослий автор повинен вміти бачити світ очима дітей, пе-

реживати по-дитячому, володіти так званою «пам'яттю дитинства», використовувати засоби особливого мовленнєвого реєстру [5, 209]. Яскравим прикладом вдалого застосування такого реєстру можуть стати казки автора й виконавця Олександра Виженка, що звучать в ефірі програми «Чарівна полиця» на Запорізькому обласному радіо. Ці радіорозповіді більш складні для розуміння і розраховані для більш старших дітей, але розлога манера розповіді, казкові інтонації, чіткість вимови і, головне, перетворення серйозних філософських понять на мову дітей сприяють розумінню й засвоєнню інформації. Більше того, автор не адаптує дорослі поняття для дитячого сприймання, а створює завчасно твір для дітей.

Головну ідею добірки казок Олександра Виженка про скарби сам автор сформулювати однією фразою: «*Скарб на те й скарб: показується, та не всякому*». Окрім емоційно насиченого слова, важливим виражальним засобом козацьких казок є музика, що підсилює враження слухача. Це не просто підложка для музичного тла, а композиція, яка повністю відповідає змісту самої казки та емоційному стану мовця. Так, розповідь про козака, який охороняв церкву, супроводжується досить спокійними українськими мелодіями. Коли ж герой напружився від почутого в церкві шороху, то й супровід перетворився на загадкові, «обережні» звуки, що передають страх і уважність козака. А коли епізод досяг кульмінації, то музика перетворилась на гучні акорди: «*Узявся козак обдивлятися церкву (дивні звуки). Пішов по кутках — нема нікого. Пішов у вітвар, заглянув — анікогісінько. Коли за престолом (пауза) сидить якась (пауза) жінка! (гучні акорди)*». Саме ці музично-шумові ефекти надають розповіді загадковості, таємничості, що дуже приваблює маленьких слухачів.

Радіо — досить «сприятливий» засіб масової інформації саме з погляду сприймання казки. Радіо дає змогу дитині без контактного дискомфорту впускати у свій простір невідомих (ведучих, казкових героїв) і з їх допомогою зазирнути у світ дорослих. Найголовніше, що радіоказка залишається інструментом освіти й виховання дітей. Адже це «невичерпне джерело емоцій і почуттів. Вона вчить дітей відчувати і розуміти добро і зло, прекрасне і потворне, кумедне і трагічне» [2, 186].

Незважаючи на всю значущість і важливість такого типу дитячих програм, як радіоказка, вони практично зникли з українського

радіоефіру. Залишились лише поодинокі зразки казок на державних радіокомпаніях. Навіть станції інформаційних форматів уникають такого типу програм. Наприклад, на радіо «Ера» щотижня виходить дитяча програма «В гостях у Радіоериків». Але вони побудована на пізнавальній інформації: яке найбільше море, де живуть панди, що таке вулкан тощо, а також на обговоренні листів та малюнків від маленьких слухачів. Серед об'єктивних причин непопулярності казок є некомерційність цих програм, на них важко заробити кошти.

Радіоказка — важливий тип програм, але разом із тим один із найбільш складних, бо вимагає від дорослого ведучого мислити і сприймати по-дитячому. Крім того, це досить складний технологічний процес: читання тексту в ефірі недостатньо для привернення дитячої уваги та ефективного засвоєння інформації. Щоб працювала уява й дитина фантазувала необхідне використання всієї палітри виражальних засобів радіо та просодичних характеристик слова. В сучасному ефірі ця проблема вирішена частково. Образному сприйманню радіоказки допомагають акторські здібності ведучих-казкарів. Тому розповіді від Станіслава Станкевича та Олександра Виженка відрізняються особливою манерою викладу, казковими інтонаціями, логічними паузами, що створюють ефект фантастичності та незвичайності. Музично-звукове рішення їхніх казок має другорядне, допоміжне значення у процесі формування звукового образу.

Значно поступаються образністю програми, авторами яких є радіо-журналісти. Чіткість і зрозумілість мовлення, логічні акценти, пряме звертання до малят не можуть компенсувати відсутність акторської майстерності й емоційності мовця.

Некомерційність дитячих програм, складна технологія створення тощо призводять до непопулярності сучасної радіоказки і, як результат, її практичне зникнення з українського ефіру. Але натомість постає інше, не менш важливе питання: виховання дітей у патріотичному дусі. Сприймання програм українською мовою з раннього дитинства формує на рівні підсвідомості любов до рідної мови, пісні, розуміння національних ідеалів тощо. Крім того, саме радіоказка вчить, виховує дітей, розвиває їхню слухову пам'ять, уяву, сприяє розвитку мовлення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Грушевський М. С.* Історія української літератури : у 6 т. / М. С. Грушевський ; [упоряд. В. В. Яременко]. — К. : Либідь, 1993. — Т. 1. — 392 с.
2. *Лизанчук В. В.* Основи радіожурналістики : підручник / В. В. Лизанчук. — К. : Знання, 2006. — 628 с.
3. *Музыря А.* Искусство слышать мир / А. Музыря. — М. : Искусство, 1989. — 272 с.
4. *Ноженко Т. Г.* Музыкалтерапия в коррекционной работе с детьми раннего возраста [Электронный ресурс] / Т. Г. Ноженко // Музыкальная психология и психотерапия. — 2007. — № 3. — Режим доступа : <http://health-music-psy.ru>.
5. *Пенчук І. Л.* Освітньо-пізнавальні програми у контексті розвитку дитячої уваги / І. Л. Пенчук // Діалог : Медіа-студії : [зб. наук. праць / за ред. О. В. Александрова]. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. — Вип. 7. — С. 204–214.
6. *Смирнов В. В.* Радиожурналистика в современном эфире / В. В. Смирнов. — Таганрог : Центр развития личности, 2007. — 166 с.
7. *Хоменко І. А.* Оригінальна радіодрама : навч. посіб. / І. А. Хоменко ; [за ред. В. Миронченка]. — К. : Вид-во Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2002. — 320 с.
8. Язык средств массовой информации : учеб. пособ. для вузов / [под ред. М. Н. Володиной]. — М. : Академический Проект, 2008. — 760 с.